

▶ **Materijali o Socijalnoj Demokratiji**

Mihael Erke

**Mađarski nemiri –
– simptom centralno-evropske krize
pristupanja Evropskoj uniji?**

Ekonomska dimenzija:	
Kako nastaje budžetski deficit?.....	3
Rashodi: državni budžet i privredni proces nadoknađivanja izgubljenog	4
Prihodi: druga strana medalje modela uspešne reindustrijalizacije.....	4
Državni budžetski deficit i lokalna privreda	4
Politička dimenzija: Kako nastaju nemiri?	5
Politička polarizacija i cultural politics	5
Akteri nemira	5
Nauk za Centralnu Evropu, ali i za EU	5

Nemiri u Mađarskoj, pad vladajuće koalicije u Poljskoj, neuračunljiva koaliciona vlada u Slovačkoj, nepostojanje vlade u Češkoj: Centralno-evropske članice Evropske unije prolaze čak 2 godine nakon pristupanja kroz teške unutrašnje-političke potrese koji ukazuju na to da se čitav region nalazi u krizi posle pristupanja (*post-accession crisis*) (Attila Ágh). Pristupanjem Evropskoj uniji završen je šesnaestogodišnji proces transformacije. Time se, međutim, otvorio jedan svojevrsni politički vakuum, jer političke elite nemaju više nijedan novi „projekat“ da ponude svom stanovništvu. Pristupanje Evropskoj uniji nije brzo ili dovoljno očigledno popravilo životni standard većine. Baš nasuprot tome, članstvo u evro-zoni danas je na dnevnom redu, ne kao opcija, već kao sastavni deo uslova za pristupanje. To podrazumeva ispunjavanje kriterijuma iz Mاستrihta, a time i politiku stabilizacije, koja, kako je pokazao primer iz Mađarske, može da ima teške socijalne posledice. Mađarska u dvostrukom smislu igra avangardnu ulogu u Centralnoj Evropi, kako na ekonomsko-strukturnom tako i na političkom nivou:

- Država koja je predvodnik približavanja Evropskoj uniji najdalje je otišla u modernizaciji svoje proizvodne strukture stranim direktnim investicijama. Istovremeno Mađarska ima najveći državni budžetski deficit ne samo u regionu, već u čitavoj Evropskoj uniji. To, međutim, nikako nije paradoks, već nužna posledica. Budžetski deficit nije uzrokovan zaostajanjem države već napretkom države.
- Politički gledano Mađarska predstavlja na prvi pogled najnapredniju centralno-evropsku demokratiju. Partijski sistem je konsolidovan, stalni procesi političkih raspada, reorganizacija i ponovnih formiranja, komplikovanih koalicija kakve su karakteristične za Poljsku, Češku i Slovačku, u Mađarskoj više nisu prisutne. Istovremeno je Mađarska do sada jedina nova članica Evropske unije u kojoj se politički proces – protiv vlade, protiv njenog privrednog programa konsolidacije i

protiv Evropske unije – razrešio silom. Ni ovo nije paradoks već posledica: politička konsolidacija na institucionalnom nivou bila je praćena procesom političko-socijalne dezintegracije koji je u Mađarskoj otišao dalje nego u susednim zemljama Centralne Evrope.

Ekonomska dimenzija: Kako nastaje budžetski deficit?

„Govor o laži“ Premijera Ferencu Đurčanja koji je izazvao nemire u Budimpešti u septembru, u međunarodnim medijima važi za herojski čin koji je pomogao istini da se probije na površinu i koji bi trebalo da predstavlja uzor za sve centralno-evropske zemlje, kako piše list *Economist*. Uz pomoć Đurčanja na međunarodnom nivou je zavlдалo mišljenje da mađarski, odn. postkomunistički kapitalizam, generalno predstavlja prilično komotno privredno uređenje u kome građani i dalje od države očekuju rešenje problema i socijalne usluge ne pružajući lično bilo kakve usluge koje su primerene jednoj modernoj privredi koja je usklađena sa EU standardima. Dok je Mađarskoj i ostalim novim državama članicama do nedavno bio zameran socijalni damping, politika niskih zarada, poreza, socijalnih davanja i doprinosa, sada odjednom ta država važi za naglašeno socijalnu državu koja obasipa svoje građane ekonomski neopravdanim dobrim delima na teret finansijske stabilnosti.

Taj novi pogled na stvari ne odgovara realnosti. Zdravstveni sistem, na primer, koji je po jednom nemačkom komentatoru „sveobuhvatan i jeftin“, je jedan od najgorih u Evropi. Penzije po pravilu ne prelaze 200 Evra. Indirektni porezi, stope poreza na prihod i socijalna davanja su visoki. Mađarska socijalna država je netransparentna i nekoherentna (i nužna joj je reforma), ali nikako nije velikodušna. Državni budžetski deficit *ne* proizilazi u prvom redu od prevelike velikodušnosti prema sopstvenim građanima koji čeznu za „gulaš komunizmom“. On ne predstavlja nasleđe komunizma već funkciju mađarskog privrednog modela: modernizacije proizvodnih struktura kroz strane direktne investicije.

Rashodi: državni budžet i privredni proces nadoknađivanja izgubljenog

Mađarska mora da radi na ekonomskom priključivanju Evropskoj uniji, a to znači: mora brzo da raste, ne samo u sopstvenom interesu već i u interesu svih u Evropi. Iz tog imperativa rasta proizilazi veliki pritisak na državne rashode:

- Sve nove države članice Evropske unije moraju da prilagode svoje infrastrukture i administracije standardima Evropske unije. Za to su nužne velike javne investicije, između ostalog, u saobraćajnu infrastrukturu, u obrazovni sistem, državnu i lokalnu upravu itd.
- Nove države članice moraju da smanje ne samo privredni već i socijalni deficit. Zbog loših uslova života velikog dela stanovništva što je rezultat teških procesa prilagođavanja kroz 16 godina transformacije, socijalni rashodi države ne predstavljaju nešto čime se može raspolagati slobodno u interesu makroekonomske stabilnosti.

Prihodi: druga strana medalje modela uspešne reindustrijalizacije

Osnovni problem mađarskog državnog budžeta leži u prihodima. Država ne raspolaže sredstvima koja su joj potrebna za obavljanje svih zadataka. Slabost države na strani prihoda predstavlja funkciju ekonomskog modela koji se zasniva na privlačenju stranih direktnih investicija. Oko 50 odsto mađarskog društvenog proizvoda i preko 70 odsto izvoza ostvaruju strana preduzeća. Najveći deo proizvodnje stranih preduzeća namenjen je izvozu. Najveća oblast mađarske privrede koja pokazuje najbrži rast je deo proizvodne i tržišne mreže transnacionalnih preduzeća. Pri tom tehnološki nivo izvoza (elektronika, automobili i delovi za automobile) u mnogome odgovara nivou uvoza. Nakon propasti mađarske industrije neposredno nakon sistemskih promena sledila je brza reindustrijalizacija okrenuta ka izvozu, što je bio zapanjujući uspeh. Taj uspeh imao je svoju cenu. Mnoga preduzeća otvorila su svoje sedišta u Mađarskoj, jer im je država nudila čitav niz pogodnosti, između ostalih i poreske olakšice ili potpuno oslobođenje od poreza. Članstvom Mađarske u Evropskoj uniji te pogodnosti su postale ograničene. Ali i nezavisno od državnih poreskih privilegija međunarodna preduzeća su imala mogućnosti da izbegnu plaćanje poreza: najveći deo mađarske spoljne trgovine predstavlja tzv. *intra-company trade*, odn. trgovinu između filijala istog preduze-

ća sa sedištima u različitim državama. Kod ovog oblika trgovine cene izvoza i uvoza nisu tržišne cene već su to u interesu preduzeća kalkulirane cene transfera koje se mogu odrediti na taj način da preduzeće ili ne prikazuje nikakav prihod ili prikazuje vrlo mali prihod te stoga ne plaća uopšte ili plaća vrlo male poreze. Iz toga proizilaze dve mogućnosti: ili su realni porezi za preduzeća u Mađarskoj izuzetno niski tako da preduzeće svoje prihode prikazuje u Mađarskoj; ili su oni viši nego u drugim državama tako da preduzeće svoje prihode kroz cene za transfer prenosi izvan Mađarske. U oba slučaja su javne usluge koje preduzeće koristi veće od iznosa koje plaća u obliku poreza. Takođe, u oba slučaja poreski obveznici subvencioniraju preduzeće. Činjenica da preduzeća, koja rade na međunarodnom nivou, u izuzetno velikom obimu koriste poreske privilegije ili izbegavaju porez, nije specifično za Mađarsku već predstavlja svetski trend. Karakterističan za Mađarsku jeste, međutim, izuzetno visok udeo takvih preduzeća u ukupnoj dobiti privrede, a time i kvantitativna dimenzija izbegavanja poreza.

Državni budžetski deficit i lokalna privreda

Posledica brze internacionalizacije privrede jeste njena heterogenizacija. Lokalna industrijska preduzeća, koja proizvode u prvoj liniji za unutrašnje tržište, samostalna trgovina, zanatstvo, građevinarstvo, tradicionalne usluge itd, koji ne uživaju državne povlastice, ne mogu da drže korak sa dinamikom internacionalizovanog dela privrede. Iza uspeha internacionalizacije krije se mračna strana lokalne privrede koja u velikom delu radi pod vrlo teškim uslovima. Za preduzetnike, male privrednike i zaposlene u ostatku lokalne privrede izbegavanje formalno visokih poreza, davanja i obaveza predstavlja uslov za privredno preživljavanje. Veliki deo lokalne ekonomije predstavlja sivu ekonomiju i time je po definiciji izuzet iz oporezivanja, dok se ostali delovi kreću u sivim zonama različitog intenziteta. Ne samo da milioneri izbegavaju porez tako što se deklarišu kao da nemaju prihod ili kao da imaju minimalne zarade, već oko 40 odsto zaposlenih u zvaničnoj ekonomiji (dakle ne u svojoj ekonomiji) zvanično prima minimalnu platu koja je oslobođena poreza i doprinosa. Tu minimalnu zaradu poslodavac „ispod tezgje“ nadoknađuje nezvaničnim doplatama u gotovini, na šta se takođe ne plaćaju porezi i doprinosi. Ali isti ti zaposleni, kao i milioneri koji nemaju prihoda, koriste usluge države u vidu zdravstvenog sistema na primer. Prihodi države se time podrivaju sa dve strane: moderni deo privrede koji poslu-

je na međunarodnom planu *ima mogućnost* da uskrati poreze državi, dok ostatak privrede *mora* da uskrati poreze državi.

Politička dimenzija: Kako nastaju nemiri?

Uspešnoj internacionalizaciji mađarske privrede odgovara sektorska, socijalna i regionalna heterogenizacija i, kao jedna od njenih posledica, erozija državnih prihoda. Paralelno s tim, na prvi pogled uspešnoj konsolidaciji političkog sistema odgovara proces socijalne i političke dezintegracije. Na socijalnom nivou taj proces se ogleda u rasturanju, marginalizaciji ili instrumentalizaciji organizacija koje zastupaju socijalne interese, građanskih inicijativa, nevladinih organizacija itd; na političkom nivou on se ogleda u fundamentalnom gubitku poverenja u demokratske institucije, do koga dolazi pre svega zbog prenaplašene polaziracije političkih grupacija.

Politička polarizacija i *cultural politics*

U uslovima polarizacije politika je postala borba do istrebljenja između dva nepomirljiva protivnika. Njen mehanizam predstavlja *cultural politics* kakvu pre svega sprovodi konzervativna građanska partija Fides. *Cultural politics* znači da se sve političke opcije i problemi odmah podižu na najviši nivo „poslednjeg pitanja“ gde se ide na sve ili ništa, odn. gde se radi o opstanku i identitetu mađarske nacije. Ova politika je po sebi zatvorena za svaku mogućnost kompromisa i konsenzusa, ona zna samo za bitange i junake, lojalnost i izdaju. Ona se ne obraća građanstvu (građanske tradicije u Mađarskoj skoro da nisu razvijene) već se obraća masama gubitnika transformacije i globalizacije koji su vezani za Fides kroz „levo orijentisanu“ ekonomsku i socijalnu politiku s jedne strane i verski obojenu politiku identiteta s druge strane. Pri tom su granice između Fides (i njene baze) i mađarskog desnog ekstremizma propustljive. Element koji ih povezuje jeste reinsceniranje istorije, povezivanje svakodnevnih političkih pitanja sa velikim mitovima, bitkama i junacima prošlosti.

Ali i levica sprovodi *cultural politics*. Ona se predstavlja kao branilac spoljnih pritisaka – Evropske unije ili međunarodnog kapitala. Ona ne pokušava da ispuni zahteve spoljnog sveta na taj način da oni budu uskladivi sa potrebama mađarskog društva, što bi trebalo da bude suštinski zadatak politike, već prilagođavanju (ili preteranom prilagođavanju) sama pridaje političku vrednost. Tako je program štednje, koji je u stvari razlog za nemire, u manjoj meri objašnjavan ekonomskim podacima i činjenicama već

nužnošću da se mađarski narod *vaspita* u smislu modernog kapitalizma. Tajni kulturni program levice i liberala jeste pozapadnjivanje po svaku cenu – dakle takođe kulturni program.

Akteri nemira

Nosilac socijalnih i političkih nemira u Mađarskoj jeste ekstremna desnica. Kritiku na račun globalizacije i kapitalizma u Mađarskoj artikuliše desnica (ne postoji radikalna levica). To važi i za najnovije nemire koje su iznele dve grupe aktera:

- Avangardu nasilja predstavljala je masa deklasiranih mladića koje je bilo lako mobilisati (pretežno fudbalski navijači), koji su u bliskoj vezi sa desno orijentisanim radikalima.
- Organizovani centar protesta bili su desno orijentisani radikali koji se hrane nerešenim problemima iz nacionalne istorije. Vodeće organizacije „Jobbik“ („Još više desno“), „Pokret 64 županije“ i „Pokret slobodna Mađarska“ („slobodna“ od EU) ne igraju nikakvu ulogu na izborima, ali njihov pogled na svet i na istoriju kod velikog dela stanovništva (kao i kod baze stranke Fides, između ostalog) nailazi na određene simpatije.

Odgovorna za to što je zbog samo-optužbe Premijera i njegovog obećanja da će se popraviti došlo do najveće političke krize u Mađarskoj od preokreta 1989/90. nije, međutim, radikalna desnica već generalna atmosfera političke polarizacije. Eksplozivnost mađarske krize proizilazi iz toga što konzervativna stranka, koja predstavlja skoro polovinu mađarskog stanovništva, saraduje sa radikalnom i za nasilje spremnom desnicom i time joj pruža prostor za delovanje. To znači da se protest pretvorio u politički opasnu krizu samo zbog ponašanja stranke Fides. Stranka Fides ne vidi u protestu desno orijentisanih radikala nikakvu opasnost za demokratsko uređenje već šansu da ipak na kraju pobedi na upravo izgubljenim aprilskim izborima. Ukoliko bi Fides uspela da lokalne izbore 1. oktobra pretvori u referendum protiv izabrane vlade, uspela bi da protest radikalne desnice, uključujući i nasilne is-pade, izjednači sa legitimnom voljom naroda.

Nauk za Centralnu Evropu, ali i za EU

Elementi mađarske krize prisutni su u celoj Centralnoj Evropi. Svim zemljama u regionu zajednička je početna pozicija: pristupanje Evropskoj uniji, kraj evropskog narativa, predstojeće pristupanje evrozoni i pritisak Evropske unije da

se ispune kriterijumi iz Maastrichta; privredni model, čija su najdinamičnija komponenta strane investicije i koji je „objektivno“ povezan sa niskim poreskim prihodima i visokim zahtevima prema budžetu; kao i heterogenizacija privrede i društva koja ide ruku pod ruku sa internacionalizacijom. Čitavoj Centralnoj Evropi zajednički su i politički okviri: Jaka politička polarizacija na osnovu nacionalnog i verskog traganja za identitetom; dominacija *kulturne politike*, tj. direktna prepletenost političkih pitanja sa vrednostima nacionalnog identiteta; konzervativizam bez građanskih tradicija i baze koji mobilise pre svega gubitnike transformacije; opšti gubitak poverenja u demokratske institucije; i na kraju agresivni potencijal deklasirane mase nasilnih mladića. Kada će se i kojim povodom ovi sastojci pretvoriti u eksplozivnu kritičnu masu različito je

od države do države. Da je tako nešto moguće pokazuje primer Mađarske. U toj situaciji stav EU doprinosi zaoštavanju krize. EU nije samo nesposobna da deluje u smislu ublažavanja konflikta koji nije samo interni već je povezan sa pristupanjem njenog novog člana, već zaoštava situaciju tako što izvlači pogrešan zaključak iz referenduma 2005. i upravo svojim novim i najmanje konsolidovanim članicama nameće posebno stroge obaveze (kojih su bogate članice osnivači po pravilu pošteđene). Isto kao što referendum u Francuskoj i Holandiji nikako nisu bili samo francuski ili holandski problem, već problem EU, tako i aktuelna kriza na periferiji nije samo mađarski problem već predstavlja, kao neka vrsta protivteže referendumima, ogledalo krize Evropske unije. Činjenica da se to ne uviđa predstavlja možda najveći problem u regionu.